„[…] *az igazi karikatúra elsősorban a kiemelkedő nagyságban gyökerezik. A tömeg fölé nőtt, ismert és elismert emberben, híres személyiségben vagy nevezetes eseményben.* […] *A karikatúra a legdemokratikusabb műfaj. Az alattvaló tiszteletlen fintora az uralkodó felé*" – állapította meg a jeles hírlapíró és műkritikus, Kárpáti Aurél.[1] A közélet lassú demokratizálódásának és a tömegsajtó térhódításának eredményeként a karikatúra a századforduló Magyarországán a politikai kommunikáció egyik fontos műfajának számított, amelyet valamennyi párt igyekezett a saját szolgálatába állítani. A gúnyrajzoknak elsősorban – de nem kizárólagosan – az élclapok adtak helyet, amelyek jelentős része közvetlen pártkötődéssel rendelkezett. Tisza István alakja rendszeresen felbukkant a különböző orgánumok lapjain: a „legdemokratikusabb műfaj" művelői semmiképpen sem mondhattak le annak a politikusnak a szerepeltetéséről, akiről már sok kortársa is úgy érezte, hogy más minőséget képvisel, mint pályatársainak többsége.

A karikatúra olyan művészi ábrázolás, amelyben az alkotó megszünteti a természetes harmóniát, a részek egyensúlyát, és egyes részleteket tudatosan eltúlozva jelenít meg. A megnevezés az olasz *caricare* igéből származik, amelynek jelentése: „megterhelni". Népszerűségét elsősorban annak köszönheti, hogy szimbólumai egyszerűbbek, meggyőzőbbek az olvasóközönség számára, mint bármilyen irodalmi vagy tudományos igényű műé.[2] Sajátos publicisztikai műfajról van tehát szó, amely érdeklődik a kor politikai eseményei és azok következményei iránt, sőt bizonyos határig akár még előrejelzésre is képes lehet. Fontos ugyanakkor tekintettel lennünk arra, hogy a műfajnak nem feltétlenül az olvasó megnevettetése a célja, hiszen a politika lényege a konfliktus, és a rajzok sokszor ezt tükrözik vissza. A politikai grafikának valamilyen értelemben kritikát kell közvetítenie, amely lehet egészen enyhe vagy metsző, célozhat rejtett összefüggésekre, és elmehet akár a sértegetés vagy rágalmazás határáig is. Ugyanakkor – Arthur

1. Kárpáti Aurél: *Mi a karikatúra?* Új Idők, 1941. november 23., 626.
2. Tamás Ágnes: *Megrajzolt hírek. Az olasz egység létrejötte és a magyar függetlenség vágya a korabeli magyar élclapokban.* Médiakutató 2014/2., 37.

Koestler figyelmeztetése szerint – a karikatúra célja minden torzítással az, hogy a segítségével olyannak alkothassa újra a világot, amilyen az valójában, ha tehát csupán azért csúfítják el egy személy arcmását, hogy azzal megsértsék, akkor nem beszélhetünk valódi karikatúráról. Különösen igaz ez az ellenség démonizálásának szándékával készült rajzokra, amelyek az első világháború kitörése után váltak egyre elterjedtebbekké.[3]

A műfaj mindig is vonzotta a történészeket, a karikatúrákat azonban sokáig műveik illusztrálására használták csupán, és nem kutatták azokat komolyabban. Annak ellenére sem, hogy értékes, bár nehezen kezelhető forrásanyagról van szó, hiszen ezek az ábrázolások igen sokat elárulnak koruk társadalmának érzéseiről. A rajzolók szinte minden fontos eseménynyel foglalkoztak, többnyire ellenzéki szellemben, sokszor azt is kifejezték, amit a cenzúra vagy a közmorál nem engedett volna meg, és munkájukkal hozzájárultak az egyes politikusok imázsának formálásához.[4] A forráscsoport elhanyagolásához az is hozzájárult, hogy nem teljesen egyértelmű, melyik tudomány felségterületéhez tartozik. A neves művészettörténész, Ernst Gombrich 1963-ban úgy vélte, hogy kollégái boldogan ráhagyják ezeket a rejtélyes és sokszor egyenesen csúnya képeket a történészekre, abban a reményben, hogy ők meg tudják fejteni a rég elfeledett eseményekre vonatkozó homályos allúziókat; a történészek viszont gyakran úgy vélik, hogy fontosabb források várják őket a levéltárakban, a karikatúrákat így inkább átengedik a népszerű történelmi képeskönyvek összeállítóinak. És bár a helyzet azóta sokat javult, német nyelvterületen legalábbis, még mindig több élelmes újságíró foglalkozik a témával, mint tudós.[5]

A magyar történettudományban már jó ideje jelen van a karikatúrákat forrásként kezelő felfogás. Ennek számos tudományos feldolgozást köszönhetünk: külön kötet készült például a dualizmus korszakának élclapjairól,[6] a bennük szereplő kitalált figurák társadalomtörténeti értelmezéséről,[7] illetve az élclapokban megfigyelhető nemzetiségi sztereotípiákról.[8] A kor fon-

3. Willem Langeveld: *A politikai karikatúra.* Jel-Kép 1984/2., 62–63.
4. Kemnitz Thomas Milton: *A karikatúra mint történeti forrás* (ismerteti Jeszenszky Géza). Századok 1974/3., 769–770.
5. Christoph Studt: *„no-man's land." Die Karikatur als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung.* Historisch-Politische Mitteilungen. Archiv für Christlich-Demokratische Politik. 2008. Hg. v. Günter Buchstab – Hans-Otto Kleinmann. Köln–Weimar–Wien, 2008, Böhlau Verlag, 63–64.
6. Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében.* Budapest, 1983, Corvina.
7. Buzinkay Géza: *Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek… A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között.* Budapest, 1988, Magvető.
8. Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014, Kalligram.

tos közszereplői közül pedig többek között a Széll Kálmánról[9] és a Prohászka Ottokárról[10] közölt karikatúrákról is készültek elemzések. Tisza István ábrázolásairól szintén született már Buzinkay Géza tollából egy rövid, de igen tartalmas és gondolatébresztő tanulmány. Ennek összegzése szerint Tiszát az alkotók összességében olyan államférfiként jelenítették meg, aki nem illett a korabeli, a sajtót a hatalom ellenőrzésének eszközeként használó politikai rendszerbe. „*A karikatúrák a távoli, szeretet- és kapcsolathiányos Tiszát jelenítették meg, gyakran a félelem légkörét idézték, de csak ritkán támadtak a radikális liberális és szociáldemokrata újságírók módjára. És nem is nevettetnek meg. Elidegenedett politikai állapotokat fejeznek ki, nem értékítéletként, hanem közérzületként.*"[11]

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy más forrásbázisra támaszkodva, négy élclap rajzai – valamint a hozzájuk szorosan kapcsolódó, többnyire verses kommentárok – segítségével elemezze a kérdést. Az 1867-ben megindúló Borsszem Jankó a kor egyik legelterjedtebb és legszínvonalasabb vicclapja volt. Általában emelkedett humor, társadalmi érzékenység, széles látókör jellemezte, politikailag pedig liberális, kormánytámogató irányvonalat vitt. Az 1894-től kiadott Kakas Márton szintén színvonalas orgánumnak számított, ám politikailag a '48-as irányzatot támogatta. Szintén a függetlenségi ellenzéket képviselte az 1878 óta megjelenő Bolond Istók, amelyet gyakran harcias, sőt durva hangvétel jellemzett. Ez nem állt távol az 1893-tól kiadott Herkó Pátertől sem, amely kispolgári élclapnak számított, elsősorban ultramontán, klerikális nézőpontot érvényesített. [12] Munkám célja tehát annak feltárása, hogy ezek az orgánumok milyen képet alkottak Tiszáról.

9. Klestenitz Tibor: *Dicshimnuszok és karikatúrák. Széll Kálmán alakja a kortársak szemével.* In: Ifj. BerténYi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* Budapest, 2015, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 347–368.
10. Mózessy Gergely: *Egy liberális élclap, a Borsszem Jankó Prohászka-képének változásai.* In: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012.* Székesfehérvár, 2012, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 61–75.; Jancsó Árpád – Jambrik Tímea – Mózessy Gergely: *Prohászka más élclapokban.* In: Mózessy (szerk.): *Prohászka-tanulmányok,* 103–112.
11. Buzinkay Géza: *A komor, rettegett lovag – Tisza István a karikatúrákon.* In: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára.* Debrecen, 2011, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 304.
12. Buzinkay: *Borsszem Jankó és társai,* 34., 65–66. és 76–78.; Dersi Tamás: *A Borsszem Jankótól a Herkó Páterig.* In: Uő: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok.* Budapest, 1973, Szépirodalmi, 7–40., 42–52. és 61–76.

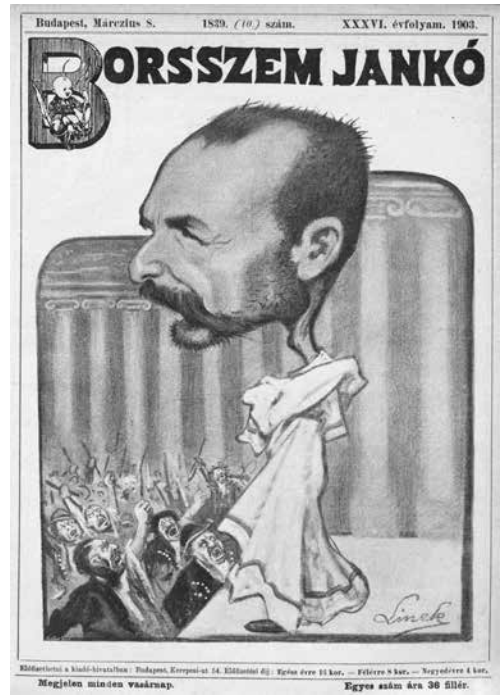
Buzinkay Géza megállapítása szerint Tiszával első miniszterelnöksége előtt keveset foglalkoztak az élclapok. Ennek fő oka, hogy ekkor még nem rendelkezett kikristályosodott politikai arcéllel, továbbá nem voltak feltűnő testi jellegzetességei sem, csak többször műtött szeme és szemüvege, amelyek gúnyrajzok alapjául szolgálhattak volna.[13]

Ezen szabály alól azonban komoly kivételt jelent a Herkó Páter, amelyben már 1901-ben megjelent a gróf alakja. A figyelemnek elsősorban az lehet a magyarázata, hogy Tisza István több olyan tulajdonsággal is bírt, amelyek különösen ellenszenvessé tették az ultramontán és függetlenségi lap szerkesztősége számára: ide tartozott '67-essége, liberalizmusa és református vallása mellett édesapjának személye: az ellenzéki orgánum Tisza Kálmán lehetséges utódját látta benne. Az első feltárt karikatúrán az ifjabbik Tisza arca egy szabadelvű politikusokat bemutató csoportképen jelenik meg. A középpontban „a Generális"-t ábrázolták, fia tőle rögtön balra látható. A rajzoló kevéssé tudta megragadni külső jellegzetességeit, csupán furcsán elrajzolt, madárcsőrre emlékeztető orra jelenti az egyénítést.[14] Az aznapi lapszám egyik „rövidhíre" ármánykodó politikusként állította be Tisza Istvánt. Az ugrai választópolgároknak tartott beszédét úgy értelmezte ugyanis, hogy a hivatalban lévő miniszterelnök, Széll Kálmán háta mögött mintegy felkínálkozott Bécsnek, kijelentve, hogy a közös vámterület hasznosabb lenne az ország számára. A hosszadalmas kommentár árulkodó módon jelzi, hogy Tisza István ekkor elsősorban apja miatt volt érdekes a szerkesztőség számára: *„Meglátszik, hogy apja fia. Az ő kedves édesapja is, az a politikai vén bűnös, csakhogy tovább élvezhesse a hatalmat, szegény Magyarország minden javait Ausztria lábai elé hordatta oda. Csakhogy szegény Pista, te elfelejted, úgy látszik, hogy a te édesapád ideje, kora és erkölcse már, hála Istennek, régen befagyott."*[15]

A Pista név használta – ami a függetlenségi élclapokban később is nagyon gyakori volt – elsősorban az apától való függőséget, az önálló politikai karakter hiányát lehetett hivatott érzékeltetni, de azt is sugallhatta, hogy a fiútól csak az apa '67-es politikájának követése várható, azaz Ausztria igényeinek kiszolgálása, amire a Tisza valóságos attribútumává vált lakáj-libéria is utal a függetlenségi lapokban. A Tisza szájába adott kísérő-

13. Buzinkay: *A komor, rettegett lovag,* 302.
14. *Kinek és miért nem szabad bekerülni a jövő képviselőházba?* Herkó Páter, 1901. szeptember 22.
15. *Diri-dongó!* Herkó Páter, 1901. szeptember 22.

szöveg feltételezett korruptságát volt hivatott leleplezni.[16]

Budapest, Március 8. 1829. (10.) szám. XXXVI. évfolyam. 1903.

BORSSZEM JANKÓ

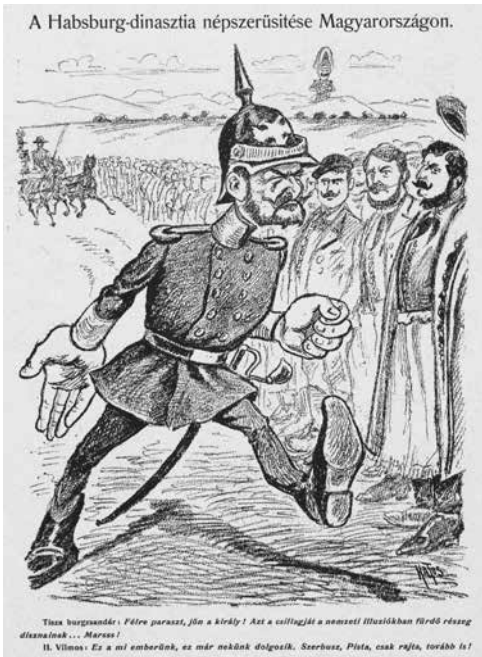
Megjelen minden vasárnap. Egyes szám ára 30 fillér.

A politikus legközelebb 1902 februárjában, a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank botránya kapcsán került a Herkó Páter célkeresztjébe. A bank, amelynek elnöke Tisza volt, komoly veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni, mivel hitelt adott a kőolaj kitermelésére vállalkozó román cégnek, a Stella Romanának, de az nem tudta visszafizetni. A pénzintézet részvényei ezután rohamosan vesztettek értékükből a tőzsdén.[17] A botrányban a Herkó Páternél egyenesen olyan eseményt láttak, mint amely kettétöri Tisza pályafutását. Egy karikatúra a román petróleum feliratú kannával a kezében ábrázolja, mögötte a villám által kettéhasított Iparbank épülete, körülötte tömött pénzeszsákok – a korrupcióra utaló sáp, zsold kifejezésekkel. A politikus előtt a függetlenségi újságíró, Bartha Miklós ironikus gesztussal meghajol: *„Üdvöz légy, nagy férfiú, hazánk büszkesége! Te vagy ez a bámulandó szerény alak, kinek roppant jövendő áll a – háta mögött.”*[18] A lap verselője a politikus bukását annak elbizakodottságával vélte magyarázhatónak, hiszen úgy ítélte, hogy kellő érettség és szakmai ismeretek nélkül vezette a bankvállalkozást:

„Így jár, aki orrát mindenüvé üti… / Ki mibe nem tanult, gyilkosa lesz neki. Fűzfaparipádon, ím a te hatalmad / Nekilovagolhat szépen már a falnak.”[19]

A bank helyzete miatt Tisza parlamenti szópárbajba keveredett Rakovszky Istvánnal, a katolikus Néppárt alelnökével, ami végül valódi párbajba torkollott. Tisza már az első támadás során öt centiméteres sebet ejtett ellenfele jobb karján, a küzdelem kibéküléssel ért véget.[20] A klerikális élclap raj-

16. *Tisza Pisti, a politikai műlakáj Ugrán tartott elvi licitációja.* Herkó Páter, 1901. szeptember 22.
17. *A Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank.* Budapesti Hírlap, 1902. február 6.
18. *Románia és Bihar csillaga.* Herkó Páter, 1902. február 16.
19. Zombori: *Tisza Pistához.* Herkó Páter, 1902. február 16.
20. *Tisza és Rakovszky párbaja. Budapesti Hírlap,* 1902. március 4.

zán mindkét párbajozót izmos férfiként ábrázolták (még ha Rakovszky kimondottan erősebb, kisportoltabb is), vagyis az alkotó nem élt azzal az eszközzel, amely a kisebb testmérettel való ábrázolás segítségével degradálja jelképesen az ellenfelet.[21] Ehelyett inkább egy állatszimbólumot alkalmazott: a képen egy önérdek felirattal ellátott denevér repül el Tisza feje fölött, amint magával ragad egy pénzeszsákot. A csattanót Rakovszky kommentárja jelenti: *„Haszen megvágni megvágtál. S egyik vágás, íme, itt van! De hát hol van most már a 21 millió elfecsérelt nemzeti vagyon?"*[22]

A botrány a többi élclapot is foglalkoztatta.[23]A szintén a függetlenségiekkel rokonszenvező Kakas Márton, amely általában tartózkodott a direkt pártpolitikai állásfoglalástól, nagyobb távolságtartással szemlélte a közéletet, nem közölt rajzot, csupán néhány csipkelődő rövidhírt hozott az esetről.[24]A szabadelvű Borsszem Jankó szintén csak áttételesen foglalkozott a kormánypárt számára kínos esettel, és azt taktikus módon Széll Kálmán kormányfő imázsának emelésére használta fel.[25] A párbajra ugyanez a lapszám egy rövid versikével is utalt – tudomásom szerint ez volt az első darab a Borsszem Jankó *Tisza István* címet viselő költeményeinek hosszú sorában. Ez a jövő nagy ígéreteként láttatja a politikust, ugyanakkor arra is utal, hogy a sikeres közéleti működéshez még fejlődésre, nagyobb nyitottságra, a közvélemény megnyerésére volna szüksége.

„Ilyen ő, ha szól, ha vív / Hideg, éles, pozitív.
Bármikor szól: alapos / Bármikor vág: nem lapos.

21. Tamás Ágnes: *Politikai állatsereglet a Borsszem Jankó hasábjain*. Magyar Könyvszemle 2015/1., 52.
22. *Két vágás.* Herkó Páter, 1902. március 9.
23. *A mentők.* Bolond Istók, 1902. február 23.
24. Egy jellemző példa szerint: *„Tisza Lajos gróf jól lerakta az új országháza alapjait. Bár a Tiszák hatalmának alapjait is oly jól lerakták volna – gondolja magában Pista gróf."* *Apró hírek.* Kakas Márton, 1902. március 9.
25. *Mulatságos állapot.* Borsszem Jankó, 1902. március 9.

De, mert ilyen pozitív, / Áváz gyűlöletre hív.
Hidegsége dühre gyújt. / Élessége tönkre sújt.

Hej, te legkülönb erő, / Ne fagyoskodj, törj elő!
Mutasd már meg, hogy ki vagy!"[26]

A politikus önálló szereplőként először pontosan egy év múlva került a kormánypárti élclap címoldalára. A karikatúrán római konzulként jelenik meg, amint behunyt szemmel áll egy színpadon, háttérben egy római oszlopsor, vele szemben dühödt, öklét rázó, husángokkal felfegyverzett tömeg.[27] A kapcsolódó – igen borús hangvételű – cikk Horatius szavaival jellemezte Tiszát: „*Odi profanum vulgus*" – gyűlölöm az elvetemült népet. Az okfejtés szerint bár egy parlamentáris rendszer politikusa feltétlenül rá van szorulva a tömegek támogatására, azonban „*ebből az okvetlenül megszerzendő tőkéből Tisza Istvánnak máig még egyetlen fillére sincs*". Úgy tűnik tehát, mintha a szerkesztőségben ekkorra feladták volna a reményt, hogy hősükből valaha szerethető politikus lesz, hiszen a cikk mintegy vigaszként leszögezi: Magyarországon még a népszerűtlenség is tőke, hiszen előállhat olyan helyzet, amikor szükség lesz egy olyan államférfira Bécsben, akit ott nem kompromittált a hazai népszerűség. Ugyanakkor arra figyelmeztetett: „*ellenben a magyar tömeg akkor is őt fogja átkozni s nem a népszerűeket, akik csávába vitték. Mert sohasem azt gyűlöljük, aki kívánságunknak hízelegve bajba visz bennünket, hanem aki bennünket gyűlöl. Ennyi a Tisza István politikai tragédiája.*"[28]

A nagy pillanat hamarosan el is érkezett a gróf számára, hiszen Ferenc József 1903. június 17-én kelt kéziratával kinevezte kormányfőnek. Végül azonban – miután az obstrukció letörésének programját a kormánypártban túl radikálisnak találták – nem sikerült kormányt alakítania.[29] Az eseményt a függetlenségi lapok úgy állították be, mint egy feltétlenül Bécshez igazodó, ezért a magyar nemzeti eszmék szempontjából kártékony politikus felsülését. A Bolond Istók rajzán Tisza egy Habsburg-zászló alatt küzdő osztrák sereg vezéreként látható, amely csatába kezd az Apponyi Albert vezette, Szűz Máriá-s zászló alatt küzdő magyar csapat ellen.[30] A Herkó

26. *Tisza István*. Borsszem Jankó, 1902. március 9.
27. Borsszem Jankó, 1903. március 8.
28. *Tisza István gróf. Borszem Jankó,* 1903. március 8.
29. Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* II. kötet. Budapest, 1934, Magyar Szemle Társaság, 15.
30. *Politikai csatakép.* Herkó Páter, 1903. június 28.

Páter versikéje pedig arra figyelmeztetette: *„Magyar sosem koccintgatott / Azzal, kit német protezsál."*[31]

A Borsszem Jankó viszont úgy értelmezte a helyzetet, hogy egy elhivatott és tehetséges hazafi vallott kudarcot, mivel környezete felismerte, hogy ő képes lenne rendet teremteni – ami persze a zavarosban halászóknak nem lett volna előnyös. Egy karikatúrán Tisza Nagy Sándorként jelenik meg, amint éppen az obstrukció megszüntetésére, vagyis a gordiuszi csomó átvágására készül, ifjabb gróf Andrássy Gyula azonban megakadályozza azzal, hogy lefogja a kardot tartó karját. [32]

AZ ERŐS KÉZ: TISZA ELSŐ MINISZTERELNÖKSÉGE, 1903–1905

Tisza következő kormányalakítási kísérlete 1903 novemberében sikerrel járt. Az ellenzék valóságos hadüzenetnek értékelte kinevezését, és azt várta, hogy az erős kéz politikáját fogja képviselni.[33] Ez ellen Tisza már a szabadelvű pártkörben bemutatkozva tiltakozott, azt hangoztatva, hogy *„az a kéz, amely erőt mutat, amikor nincs szükség rá, nem erős kéz, hanem bolond kéz volna"*.[34]

A függetlenségi érzelmű élclapok reakciói mindenesetre az erős kéz motívumán alapultak. A Herkó Páter képén Tisza erős, kisportolt atlétaként jelenik meg, aki fekete-sárga, császári sasos mezt visel, és túldimenzionált méretű kezével rácsap az Országház épületére, ahonnan futva menekülnek a képviselők. A képnek az aláírás ad gunyoros ízt: *„Ha lenne rá elég ideje."*[35] A Bolond Istók inkább az ellenzék reményeit foglalta rajzba: Tisza bábként látható, amelyet a háttérből egy osztrák generális mozgat, kezében egy erőszak feliratú husángot tart, azonban egy ellenzéki politikus arra készül, hogy elrontsa a játékot, és egy ollóval elvágja az összekötő fonalat.[36] A Kakas Márton azt a mozzanatot emelte ki, hogy az új miniszterelnök huszárfőhadnagyi egyenruhában tette le a hivatali esküt.[37] Karikatúráján Tisza katonaként tiszteleg apja képe előtt, alázatosan jelentve a generálisnak, hogy berukkolt a seregbe.[38] A kommentár ehhez azt a reményt fűzte hozzá, hogy az ellenzék még inkább degradálja majd a generális utódját.[39]

31. Zombori: *Tisza István gróf úrhoz.* Herkó Páter, 1903. június 28.
32. *A gordiusi csomó.* Borszem Jankó, 1903. június 28.
33. Gratz: *I. m.,* II. kötet, 32.
34. *A kormány bemutatkozása.* Budapesti Hírlap, 1903. november 4.
35. *Az erős kéz legelső munkája.* Herkó Páter, 1903. november 1.
36. *A bemutatkozás.* Bolond Istók, 1903. november 8.
37. *Az új kormány eskütétele.* Budapesti Hírlap, 1903. november 4.
38. *Főhadnagy úr Tisza.* Kakas Márton, 1903. november 8.
39. *Apró hírek.* Kakas Márton, 1903. november 8.

Fogadtatását különösen az a félelem határozta meg, hogy az új kormány mindenáron keresztül fogja vinni a véderőtörvények parlamenti elfogadását. Ezt fejezte ki a Bolond Istók rajza, amelyen a szamártestű, emberfejű Tisza István látható, aki a német vezényleti nyelvet és a császári zászlót szállító kocsit húz maga után, ellenzéki képviselők pedig arra készülnek, hogy némi széna segítségével a szakadékba csalják: *„s ha belebukik, nem lesz kár sem azért a hitvány gebéért, sem a kocsin lévő rakományért."*[40] A miniszterelnökkel szembeni ellenérzés rendkívüli hevességét jól mutatja az élclap egyik verse, amely a szabadelvű politikusokat egyenesen hazaárulónak bélyegezte. Egy jellemző részlet:

> *„Szabad kezet Bécs ad nékik / Mivelhogy ők Bécset védik*
> *Letiporni az országot: / Ezt akarják az osztrákok.*
> *Kéz kezet mos – s e két cinkos / Osztozik a magyar zsírján…*
> *Hogy az erőnk el ne vesszen / Pusztulnod kell, Tisza István!"*[41]

A Borszem Jankó a támadásokkal szemben védelmébe vette Tiszát, azzal érvelve, hogy a múlt, Széll Kálmán kormányzása bebizonyította: az engedékenység semmit sem ér az obstrukcióval szemben, ezért valóban eljött az idő az erős kéz politikája számára.[42] Ennek az üzenetnek a képi megformálása szintén a szamarat használta, de mint az obstrukció jelképét. A kép első elemein a szamár ledobja magáról a kormányfő elődeit, az utolsó ábrán viszont a magyar népviseletet hordó Tisza látható a jószág hátán, a képaláírás pedig azt a bizakodó elvárást tükrözi, hogy ez a legény végre meg tudja majd ülni.[43] Az ellenzékieket éretlen, síró, felelőtlen gyermekekként rajzolták meg, akik egy idős, szigorú arcú nőtől, a közvéleménytől kérnek védelmet a bokszolói testtartásban várakozó Tisza erőszakoskodása ellen. Amikor a közvélemény arról érdeklődik, hogy miben is áll az az erőszak, a megszeppent kamaszok így válaszolnak: *„Abból, hogy mi agyon akarnánk őt verni, de ő… nem engedi magát!"*[44] Egy későbbi rajzon Tisza családapaként jelenik meg, aki síró gyermekeinek kiengesztelésére törekszik, ám hiába ajánl nekik játékszereket, például játékágyút (a magyar honvédség tüzérséggel való ellátása az ellenzék egyik fontos követelése volt). Amikor végül megkérdezi őket, hogy mit szeretnének valójában, a válasz

40. *Az örvény szélén.* Bolond Istók, 1903. november 15.
41. Kornétás: *Pusztulnod kell, Tisza István!* Bolond Istók, 1903. november 27.
42. *Az erős kéz.* Borszem Jankó, 1903. november 29.
43. *A csökönyös szamár.* Borszem Jankó, 1903. november 15.
44. *A kis erőszakos.* Borszem Jankó, 1903. november 29.

így hangzik: *„Bőgni akarunk!"*[45] Az ellenzék tehát eszerint – érdemi politizálás helyett – csak a közvélemény folyamatos érzelmi hergelésére törekedik.

A lap egy versben is kigúnyolta a Tiszával kapcsolatos sztereotípiákat, és arról biztosította az olvasókat, hogy az ellenérzések valódi oka nem hazafias aggodalom, csupán a politikusok félelme egyéni érdekeik veszélyeztetésétől.

„Borzadalmas szörnyű ember, / Vad szándéka s bűne tenger.
Olyan hideg, mint a jégcsap / S mint forgószél, olyan csélcsap:
Ellensége jognak, elvnek, / Magyar népnek, magyar nyelvnek;
Osztrák szoldateszkát [katonai uralmat] *pártol, / Isten óvjon szörnyű kártól!*
És emellett kálomista / S nemzetközi cokilista [szocialista].
Jaj egyháznak, jaj államnak, / Aki hithű, kivált annak!
Jaj, jaj, mit kilenc víva / Ez az egy most visszaszívja!
Jaj, jaj, visz az ördög is tán / Jaj, jaj, itt a Tisza István!

Ám a hon – kit öl a válság – / Lássa meg, hogy mindez álság
Lássa meg, hogy műháborgás / A nagy Tisza-horror s nem más.
Jajgatóknak csalfa hangja: / Csip-csup érdek vészharangja."[46]

Az ellenzéki élclapok által kialakított negatív imázs fontos elemét alkotta a szociális érzéketlenség,[47] továbbá a miniszterelnök feltételezett kétszínűsége is. A Herkó Páter kettős portréja először Budapesten ábrázolja Tiszát, aki nagyban fogadkozik arról, hogy majd móresre tanítja az osztrák miniszterelnököt, a következő képen már Bécsben van, ahol viszont – alaposan rácáfolva az erős kéz képzetére – kezet csókol osztrák kollégájának.[48] Az ultramontán élclap egy másik alkalommal azt sugallta, hogy Tisza valójában nem Bécs, hanem Berlin embere, és – elkötelezett protestánsként – az a célja, hogy a katolikus Habsburgokat idővel a protestáns Hohenzollernekre cserélje.[49] Az élclap „okoskodása" szerint Tisza, színleg az osztrák kamarilla kedvéért, tűzzel-vassal irtja a magyar nemzeti eszméket, mert reményei szerint ez rövid idő alatt akkora elkeseredést fog szülni, hogy a magyarok hajlandóak lesznek akár még az ördöggel – vagyis a protestáns

45. *A gyerekszobából.* Borszem Jankó, 1904. november 20.
46. *Itt a Tisza István.* Borszem Jankó, 1903. november 1.
47. Például *Tisztviselők a miniszterelnöknél.* Budapesti Hírlap, 1903. november 1; *legújabb nemzeti program.* Herkó Páter, 1903. november 15. vagy *A tisztviselők Tiszánál.* [illegible]d Istók, 1903. november 27.
48. *Mű-düh és mű-gloár!* Herkó Páter, 1903. november 29.
49. *A Habsburg-dinasztia népszerűsítése Magyarországon.* Herkó Páter, 1904. július 24.

Hohenzollernekkel – is szövetkezni, csakhogy a Habsburg-dinasztiától megmeneküljenek.[50]

BORSSZEM JANKÓ
Budapest, január 10. ■ XLVIII. évfolyam 1915. ■ (2.) 2457.
A magyar őrszem

A budapesti és bécsi kettős magatartás témája a Borsszem Jankót is megihlette – ám ez a lap természetesen eltérő értelmezést alkalmazott. Tisza magatartását itt a néppárti Rakovszkyéval hasonlították össze. A kormányfő a karikatúra első képén hajlongó német, a másodikon viszont buzogánnyal felfegyverzett magyar. A kísérőszöveg szerint *„Ezt itthon labancnak s Bécsben kurucnak mondják"*. Rakovszky először kivont karddal, majd nagyon mélyen meghajolva látható, az értelmezés szerint: *„ez meg itthon kuruc, de Bécsben annál labancabb"*.[51]

Mint ebből is látható, a fő törésvonalat a bécsi követelésekhez, vagyis a hadseregfejlesztéshez való hozzáállás kérdése jelentette. 1903 decemberében a Bolond Istók rajzán Tisza István odaadja a kolbászként ábrázolt közös költséget a kutyának, a közös hadseregnek a földszintes paraszthéz ablakából, amely közös portán van Ausztriával, vagyis az emeletes városi bérházzal. Az ellenzéket megtestesítő Ugron Gábor két vékony gyermekkel, azaz a tanüggyel és a magyar iparral szemléli a jelenetet, majd megjegyzi, kár annak a mihasznának az a szép szál kolbász, mikor a mi édes gyermekeink éheznek. Tisza erre felveti, hogy a kutya a magyarok portájára is vigyáz, de Ugron letorkolja: *„Hát az is őrizet neked, ha néha megugat bennünket."*[52]

Tisza törekvéseinek legfőbb akadályát a parlamenti obstrukció jelentette, amelynek megítélését a pártszempontok határozták meg. A nemzeti romantika hagyományait ápoló függetlenségiek az alkotmányos szabadságjogok legfőbb biztosítékát látták benne, gyakorlását pedig egyenesen hazafias tettként ünnepelték.[53] Ennek szellemében a Bolond Istók például kuruc

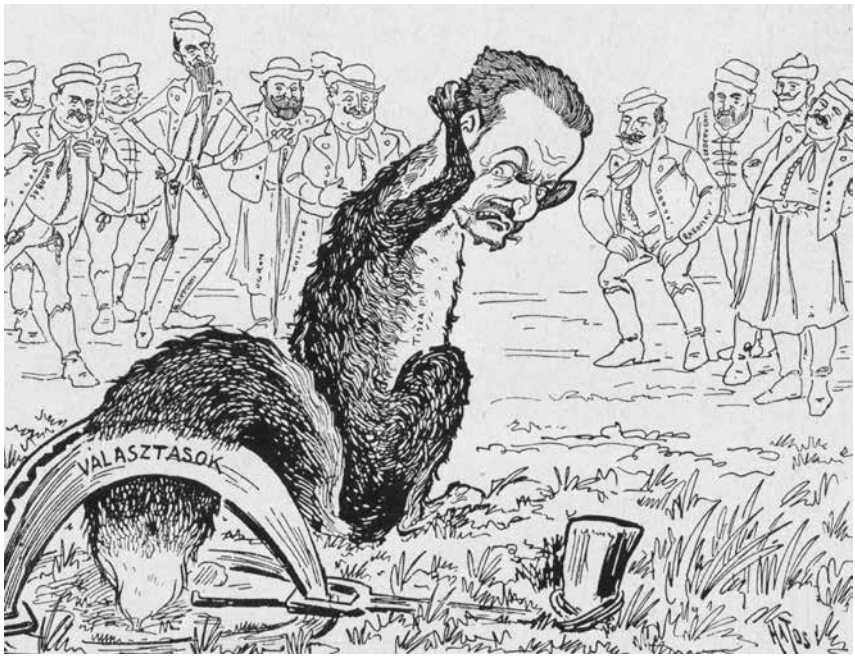
50. *Tisza Pista Hohenzollern-politikát űz.* Herkó Páter, 1904. december 4.
51. *Tisza–Rakovszky.* Borszem Jankó, 1904. március 6.
52. *A közös őrizet (Jelenet a delegációból).* Bolond Istók, 1903. december 20.
53. Ifj. BerténYi Iván: *A gyűlölt Tisza István.* In: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára.* Debrecen, 2011, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 21–42.

lovasként személyesítette meg, akit Tisza orvul hátba támad lándzsájával, a házszabály-revízióval, miközben az éppen a labancként ábrázolt kamarillával küzd.[54] Az obstrukcióban a Borsszem Jankó rajzolója persze már ellenséget lát, amikor éltes és testes nőként ábrázolja. Társaságában ellenzéki urak részegen üldögélnek egy mulatóban, köröttük üres pezsgősüvegek. Tisza a józan mértéktartás megszemélyesítőjeként, elegáns tartású pincérként jelenik meg, amint böjti halételként felszolgálja a társaságnak a házfeloszlatást.[55]

Az országgyűlés megregulázásának szándékára 1904 őszén az élclapok először még ironikus reakciókat adtak, amelyek többnyire a szájkosár motívumát használták fel. A Kakas Márton – az ugrai levélre reagálva – gúnyrajzot készített Tisza béreseiről, akik éppen a pusztán üldözik a kutyákat, hogy leszereljék róluk a szájkosarakat. Egy idegen meglepve szemléli a jelenetet, mire egy béres felvilágosítja: *„A grófunk írt a kasznár úrnak, hogy küldjük föl Pestre a szájkosarakat."*[56] A Borsszem Jankó finom csavarral arra hívta fel olvasói figyelmét, hogy ebben a küzdelemben az ellenzéket sem kell sajnálni: rajzán Tisza éppen Apponyi Albertre és társaira próbálja felszerelni az alkalmatosságot, azonban kénytelen megállapítani: *„Tyűh! Hiszen ezek úgy kitátják a szájukat, hogy lehetetlen ráalkalmazni a szájkosarat."*[57]

1904. november 18., a hírhedt zsebkendőszavazás a belpolitikai helyzet végletes eldurvulását eredményezte, aminek hatása az ellenzéki élclapokban is jól érzékelhető. Ennek feltűnő jele, hogy Tisza igen gyakran – részben vagy teljesen – állatként ábrázolva jelenik meg, a nem emberként való megjelenítés pedig a vizuális degradálás egyik bevett eszközének számított.[58] A Bolond Istók például november 20-án emberarcú, rókatestű lényként ábrázolta Tiszát, akit Apponyi sok más politikussal együtt husángra kelve vesz üldözőbe, hogy ártalmatlanná tegyék a „veszett állat"-ot.[59] A Herkó Páter rajzán Tisza kutyaként jelenik meg, ami dühösen megugatja a magyar embert, miközben a háttérben a vasvillával felfegyverkezett parasztok üldöznek egy másik kutyát, Perczel Dezső házelnököt.[60] A rajzolóknak gyakran jutott eszébe a hóhér motívuma is. A Bolond Istókban Tisza csuklyás középkori hóhér, aki Perczel segítségével törvénykönyvekből rak máglyát, hogy megégesse az izmos férfiként ábrázolt obstrukciót.[61] A Kakas Mártonban a

54. *Orvtámadás.* Bolond Istók, 1904. március 13.
55. *Hamvazószerda.* Borszem Jankó, 1904. február 21.
56. *Az ugrai levél Geszten.* Kakas Márton, 1904. október 16.
57. *A próba.* Borszem Jankó, 1904. november 6.
58. Tamás: *Politikai állatsereglet,* 52.
59. *Fenyegető veszedelem.* Bolond Istók, 1904. november 20.
60. *Helyzetkép.* Herkó Páter, 1904. november 27.
61. *A máglya.* Bolond Istók, 1904. december 4.

házelnök tűnik fel hóhérként, aki már levágta a szép, fiatal nő, azaz a Magyar Alkotmány fejét. A parancsot a 17. századi díszruhát viselő Tiszától kapta, aki egy császári függőpecsétes oklevelet tart a kezében.[62]

A gyűlölködésben különösen a Herkó Páter járt élen: a karácsonyi szám címlaprajzán Tisza idegeskedve kér tanácsot Andrássytól, hogyan menthetné meg a hazát a katasztrófától. A – sem ízlésesnek, sem szellemesnek nem mondható – válasz: „*Akaszd föl pajtás magadat erre a fára, azzal a kötéllel, melyet a nemzetnek ígértél, annál kedvesebb s üdvösebb karácsonyi ajándékot aligha adhatna más az országnak.*”[63]

Az elemi düh hatja át a Bolond Istók egyik versét is:

> *„Régen kellett neki hatalom / Pusztító düh hajtotta nagyon.*
> *Most azután őrjöng eleget / Kötelet Tiszának, kötelet!*

62. *A jusztifikáció.* Kakas Márton, [illegible]. november 27.
63. *Mi lenne az ország legszebb karácsonyi ajándéka.* Herkó Páter, 1904. december 25. A kötél motívuma egyébként valóban egy Tisza-beszédből származott, ennek éle azonban semmiképpen sem irányult a nemzet ellen. A szöveg szerint ugyanis „*egy olyan magyar nemzetre van szükség, amely a konfliktusokat parancsoló szükség nélkül nem idézi föl, de ha a konfliktusokba beleszoríttatott, akkor menjen el a golyóig és az akasztófáig.*” *A szabadelvűség értekezlete.* Budapesti Hírlap, 1904. november 15.

Kőolajba majdnem belefúlt – / Így belé csak ország pénze hullt.
Nagyobb kár, hogy ott ő nem veszett… / Kötelet Tiszának, kötelet!

Ellenőrzést nem tűr, nem akar / Német az ő ura, nem magyar!
S ily urat csak bandája követ… / Kötelet Tiszának, kötelet!"[64]

A leginkább visszafogottnak ezúttal is a Kakas Márton bizonyult, amely inkább az irónia eszközeit alkalmazta. A szerkesztőség a decemberi válság napjaiban közölte azt a paródiát, amely a kormánypárti újságírók Tisza István személyéről szóló leírásainak túlzásait figurázta ki. Ezek közös vonását a szöveg leginkább abban a vélekedésben ragadta meg, hogy a miniszterelnök külső vonásai mintegy árulkodnak veleszületett vezetői képességeiről, a komikus hatást pedig elsősorban a fokozatosan kozmikussá erősödő túlzások szolgáltatták.[65]

Az ellenzéki élclapok azt sugallták, hogy lehet Tisza bármilyen erős személyiség, ha összeütközik a közvélemény erejével, akkor szükségszerűen neki kell a rövidebbet húznia. A Herkó Páter karikatúráján a bivalyként ábrázolt politikus a vasúti síneken áll, a közvélemény mint vonat – rajta Apponyi Albert és Kossuth Ferenc – egyre közeledik felé.[66] A Bolond Istók allegóriája a kormányfőt a lóként ábrázolt Szabadelvű Párt nyergében mutatta, amint át akar ugratni az alkotmányt jelképező gáton, ám fennakad a közvéleményt szimbolizáló faágon.[67] Egy másik képen a közvélemény haragjától tartó Tisza csendőrök védőgyűrűjében sétálgat a fővárosi utcán, miközben egy nevető fiú megdobja hógolyóval. Az eseményt gyanútlanul szemlélő, a kormányfőt fel nem ismerő férfi naiv kérdése: *„Hm! Vajon mit vétett ez az úr, hogy rendőrök kísérik?"*[68]

A Borsszem Jankó az eseményeket Tisza szemszögéből kommentálta. Az ellenzék egy 1904 novemberében megjelent karikatúrán ismét síró gyermekcsoportként jelent meg, amely azért sopánkodott, mert a büszke testtartással, mellén a magyar címerrel ábrázolt csősz, azaz Tisza lelőtte kedvenc veszett kutyájukat, az obstrukciót.[69] Ezt egy másik rajzon egy fájós fog jelképezi, amelyet a miniszterelnök fogorvosként éppen kihúz a csinos hölgyként megjelenített parlamentarizmus szájából.[70]

64. Kométás: *Kötelet Tiszának.* Bolond Istók, 1904. november 20.
65. *Tisza István arcképéhez.* Kakas Márton, 1904. december 11.
66. *Harc a nemzeti közvélemény ellen.* Herkó Páter, 1904. december 11.
67. *Nem várt akadály.* Bolond Istók, 1904. december 11.
68. *Mikor Tisza Pista sétál.* Bolond Istók, 1904. december 11.
69. *Gyerekek siralma.* Borszem Jankó, 1904. november 27.
70. *Operáció után.* Borszem Jankó, 1904. december 4.

A parlament feloszlatása után, 1905 januárjában új választás következett, amely a kormánypárt vereségével végződött. A Kakas Márton a dualizmus korszakában történelminek tartható választási eredményt egyenesen Napóleon oroszországi hadjáratának kudarcával állította párhuzamba, a megvert hadainak élén visszavonuló Tiszát a francia császárként ábrázolva.[71] A Bolond Istók[72] és a Herkó Páter[73] viszont egyaránt rókatestű, emberfejű lényként jelenítette meg a bukott kormányfőt, aki csapdába esik, ezért arra kényszerül, hogy visszavonuljon „geszti odújába".

A függetlenségi irányú lapokban Tisza egy ideig, amíg még ő töltötte be az ügyvezető miniszterelnöki pozíciót, kiemelt figyelmet kapott. A Kakas Márton azt sugallta például, hogy az átmeneti helyzetet kihasználva főnemesi címek, kitüntetések áruba bocsátásával igyekszik feltölteni a szabadelvűek pártkasszáját. Egy karikatúrán egy bolt látható, neve: *Vegyeskereskedés a szabadelvűséghez*. Az üzlet fölöszlatása miatt végkiárusítást tartanak, a kirakatban oklevelek és bárói koronák, bentről elégedett vásárlók tömege árad ki.[74] A Borsszem Jankó ellenben igen ironikusan ábrázolta a hatalomváltást: az ellenzék politikusai éppen balettórát vesznek, a háttérben pedig a némán figyelő Tisza látható, még szintén tütüt viselve. A rajz azt is kifejezi, hogy Tisza a hatalommal járó korlátoktól, kötöttségektől is megszabadul, amelyek már a volt ellenzéket terhelik – hiszen a karikatúrán a táncosok mozgását igazgató balettmester szerepében Agenor Gołuchowski, a Monarchia közös külügyminisztere látható.[75]

71. *Tisza Napóleon visszavonulása a téli választásokról.* Bolond Istók, 1905. február 5.
72. *A rajtavesztett róka.* Bolond Istók, 1905. február 12.
73. *A saját tőrében megfogott róka.* Herkó Páter, 1905. február 5.
74. *A végeladás.* Kakas Márton, 1905. február 26.
75. *A balettből.* Borszem Jankó, 1905. február 12.

AZ OBSTRUKCIÓ LETÖRÉSÉTŐL A TRAGIKUS VÉGIG – AZ 1910-ES ÉVEK TISZA-KÉPE AZ ÉLCLAPOKBAN

A koalíciós kormányzás kudarca után, az 1910-es választást követően ismét a szabadelvűek kerültek hatalomra. A Tisza által létrehozott Nemzeti Munkapárt a parlamenti politizálás reformját, a pártharcok felszámolását, a valódi nemzeti problémák megoldását ígérte a közvéleménynek. Tisza kezdetben nem vett részt közvetlenül a kormányzásban, de vezető szerepe így is megkérdőjelezhetetlen volt. A katonai javaslatok elfogadását és az obstrukció letörését elsődleges nemzeti érdeknek tekintette, és azt hangsúlyozta, hogy ezt, ha muszáj, akár harc árán is véghez kell vinni.[76]

Az ellenzéki élclapok ismét komoly veszélyforrást láttak személyében. 1911 novemberében a Herkó Páter felvillantotta annak a lehetőségét, hogy a távozó Berzeviczy Albert után Tisza lehet a képviselőház elnöke: a rajzon a politikus az emelvényen áll, előtte a tőrként ábrázolt házszabály látható, amelyet belevágott az asztalába. A kormánypárti képviselők éljenzése közepette „Regula István" kijelenti: ő majd rendre tanítja a Házat.[77] Az élclap ezzel tehát arra utalt, hogy Tisza a parlamentarizmus elleni merényletre készül. A Bolond Istók 1912 áprilisában közölt hasonló témájú rajzot: ezen Návay Lajos házelnök római katolikus papi ornátusban látható, amint éppen ördögűző szertartást végez az obstrukció szelleme ellen, oldalán pedig Tisza, amint – szintén papi öltözékben – segédkezik neki.[78]

Az ellenzéki félelmek 1912. május 22-én váltak valóra. Tisza a képviselőház elnökeként erélyesen látott munkához: új házszabályt fogadtatott el, amely lehetetlenné tette az obstrukciót, a renitens képviselőket kivezettette az ülésteremből, majd sikeresen véghezvitte az újoncjavaslatok megszavaztatását.[79]

Az ellenzéki élclapok természetesen ismét elmarasztalták Tiszát, ám jól kivehetőek az árnyalatnyi különbségek. A legharciasabbnak a Herkó Páter bizonyult, amely a politikai ellenfél teljes erkölcsi ellehetetlenítésére törekedett. Egyik karikatúráján Európa elrablása elevenedik meg: Tisza őrjöngő bikaként szerepel, a hátán a fiatal lányként megszemélyesített Alkotmány, miközben egy férfi bizonytalan kísérletet tesz arra, hogy a szarvánál

76. *Tisza beszéde.* Budapesti Hírlap, 1911. október 20.
77. *Gróf Regula Muszáj István.* Herkó Páter, 1911. november 5. A névadás ebben az összefüggésben sajátos mellékízzel is rendelkezik, hiszen ekkoriban zajlott egy bizonyos Regula Ede gyilkossági pere, amely komoly izgalomban tartotta a közvéleményt. Vö.: *Az edelényi rablógyilkosság.* Budapesti Hírlap, 1911. október 28.
78. *Ördögűzés.* Bolond Istók, 1912. április 14.
79. Gratz: *A dualizmus kora,* 253–255.

fogva visszatartsa az állatot. „*Hol van az az egyesült ellenzék, mely ennek a bikának a nyakát végre már kicsavarná?*”[80] – teszi fel a kérdést a képaláírás. Egy másik rajz történelmi példabeszédet alkalmaz, amely Szigetvár török ostromára utal: az ostromlott vár itt a Parlament, amelyet fegyveres csapatok vesznek körül. Tisza a halott Szulejmán szultánként jelenik meg, akit, akárcsak 1566-ban, megtévesztésként körbehordoznak a csapatok előtt, a fejét és a karját a háta mögött álló Lukács László miniszterelnök tartja. Mindez arra utal, hogy a házelnök a rajzoló szerint elvesztette legitimitását, megszűnt a politikai közösség tagjának lenni – szimbolikus értelemben – meghalt, hiába is igyekeznek szövetségesei életben tartani: „*Szigetvár ugyan elesett, de azért Szolimán is meg van halva. Haszt*[ala]*an támogatjátok őt.*”[81]

A lap ennek szellemében éltette Széchenyi Aladár grófot, aki kijelentette, hogy politikai okokból többé nem hajlandó kezet fogni Tiszával. Az eset következménye párbaj lett, amely a házelnök győzelmével végződött, de a felek nem békültek ki.[82] A Herkó Páter karikatúrája – ellentétben az 1903-as Tisza–Rakovszky-párbaj ábrázolásával – erőteljesen alkalmazta a vizuális degradálás módszereit: Széchenyit erős, izmos, magabiztos férfiként rajzolta meg, nyugodt arcvonásokkal, míg Tiszát feltűnően vézna figuraként, aki védekezően összeszorítja lábait, összezárja karjait, arckifejezése ijedt. Az erkölcsi felsőbbség birtokában Széchenyi kinyilatkoztathatja: „*Ezt a kis karcolás*[t] *én csak könnyen elviselem. De hogy ön azt a vágást, mit az egész nemzet közmegvetése ad önnek, hogy fogja elviselhetni, ez már az ön dolga.*”[83]

A Bolond Istók ábrázolásai ehhez képest visszafogottnak tűnnek: Tisza itt többnyire „csak” önkényúrként jelenik meg. Ábrázolták például haragvó Jupiterként, aki villámokat szór a menekülő ellenzékre,[84] vagy tanácstalan apukaként, aki elégedetlen, amiért gyermeke barátságtalan arcot vág, ezért minden nap megveri.[85] A legjellemzőbb ugyanakkor talán az a kép, amely „Tisza álmát” ábrázolja: ezen egy trónuson foglal helyet az Országházban, fején a pápák hármas koronája, amelyet kálvinista kakas díszít, kezében csengő és ostor, körülötte kivont kardú őrség, színe előtt pedig földre boruló ellenzéki politikusok mutatják be hódolatukat.[86]

A Kakas Márton szintén komolyan nehezményezte az obstrukció letörését, azonban elemelkedett a populáris függetlenségi szólamoktól, és arra

80. *Quo vadis.* Herkó Páter, 1913. május 4.
81. *Történelmi jelenet.* Herkó Páter, 1912. november 3.
82. *A Tisza–Széchenyi-párbaj.* Budapesti Hírlap, 1913. január 9.
83. *Egy párbaj tanulsága.* Herkó Páter, 1913. január 12.
84. *Jupiter tonans.* Bolond Istók, 19012. június 2.
85. *Érthetetlen.* Bolond Istók, 1912. december 8.
86. *Tisza álma.* Bolond Istók, 1913. január 12.

figyelmeztetett, hogy a tartós politikai szembenállás fenntartása katasztrofális lenne a nemzet egésze számára.[87] Az eseményeket inkább iróniával mutatta be. Tisza párbajaira például egy karikatúra úgy utalt, hogy a politikust a Parlament üléstermének elnöki emelvényén ülve, kezében kivont karddal ábrázolta, miközben a patkó mindkét oldalán „áldozatai", azaz sebesült, tetőtől talpig bekötözött képviselők ülnek.[88] A lap még azt is sugalmazta, hogy a házelnök eltökéltsége egyszer akár a haza javára válhat. 1913 áprilisában Szerbia és Montenegró erői elfoglalták az oszmánoktól Scutari (ma Shkodra) városát, ami sértette az osztrák–magyar érdekeket. A Kakas Márton rajzán a Scutari felé rohanó Tisza látható, amint kijelenti, hogy megelégelte a zenebonát, és a megszállókat (akárcsak az ellenzéket az üléstermében) ki fogja vezettetni a városból.[89]

A kormánytámogató Borsszem Jankó természetesen őszintén ünnepelte a házelnök „rettegett vasöklét", amely végre szétzúzta az obstrukciót.[90] A képi ábrázolások a lap jól bevált tradícióit követték, Tiszát komoly, tekintélyes, feltétlenül megbízható figuraként jelenítették meg, például egyetemi tanárként[91] vagy kórházi orvosként,[92] aki indokolt szigorúsággal bánik az ellenzék éretlen gyermekként feltűnő tagjaival. Az elszaporodó lovagias ügyeket szintén annak bizonyítékaként láttatta, hogy Tisza politikusként kimagaslik kortársai közül, ezért mindenki párbajozni akar vele, mert ennek óriási reklámértéke van:

> *Mintha Tisza e hazában / Maga volna – mert ha van más:*
> *Az nem számít igazában / Csak mit ő tesz, az a sommás.*
> *Minden szájból neve zeng ki / Mánia, hogy emlegessék.*
> *Más mindenki így lesz senki / „Sok ellenség nagy tisztesség."*[93]

Tisza házelnökké választásához képest második kormányalakítási megbízása már nem okozott nagy megrázkódtatást a függetlenségi élclapok számára, hiszen úgy ítélték meg, mindössze annyi történt, hogy a hatalom tényleges birtoklója formálisan is átvette a bársonyszéket. Ezt fejezte ki a Kakas Márton karikatúrája, amin Tisza István leveti magáról Lukács Lász-

87. *Fekete nap.* Kakas Márton, 1912. június 9.
88. *Kép a jövőből.* Kakas Márton, 1913. január 19.
89. *Kakas Márton,* 1913. május 4.
90. *Tisza.* Borszem Jankó, 1912. június 2.
91. *A legszigorúbb professzor.* Borszem Jankó, 1912. június 30.
92. *A nemzeti kórházból.* Borszem Jankó, 1912. július 28.
93. *Bál Tisza körül.* Borszem Jankó, 1913. január 19.

ló álarcát, amelyet addig viselt.[94] A függetlenségi élclapok elsősorban a sajtótörvény módosítása, illetve a nemzetiségekkel való kiegyezési törekvések miatt vették célkeresztbe az új miniszterelnököt.[95] Az első esetben gyakran alkalmazták azokat a toposzokat, amelyeket már az 1904-es házszabálymódosítás esetében is: Tisza mint a sajtószabadságra lecsapni készülő hóhér,[96] mint rablógyilkos[97] vagy mint az operációt elrontó sebész jelent meg a rajzokon.[98] A nemzetiségekkel való tárgyalásokat általában politikai eszközként használták fel, mozgósítva az olvasók előítéleteit. A Bolond Istók 1914 januárjában a kormányfőt ábrázolja, amint kezet ráz két rossz külsejű idegennel, miközben ágyékon rúgja a háta mögött álló, gyanútlan magyart. A felirat szerint: *„Azon fárad Tisza, hogy békét csináljon / Horváttal, oláhhal: de hajha! Milyen áron!?"*[99]

1914 nyarán az élclapok készítői kezdetben még nem érezték meg a közelgő világtörténelmi fordulatot, hanem saját sztereotip felfogásuk alapján, a rutint követve kommentálták az eseményeket. Különösen jól példázza ezt a Bolond Istók karikatúrája egy héttel a szarajevói merénylet után. Ezen a miniszterelnök Ferenc Ferdinánd ravatala mellett áll és sír. A jelenet egy szemtanúja megjegyzi: *„Nem is tudtam, hogy Tisza István annyira szerette a megboldogultat, hogy nem képes visszatartani könnyeit."* Erre a lapot szimbolizáló figura, Bolond Istók válaszol: *„Pedig úgy van, nem képes visszatartani – örömkönnyeit, hogy most már holtig kormányon maradhat."*[100]

Az első világháború kitörése alapvető változást hozott az élclapok univerzumában is: a parlamenti perpatvarokat, a hazai politika és közélet témáit egy csapásra kiszorította az ellenséges államok és népek elleni propaganda. A belpolitikai szembenállás – egy időre – háttérbe került. Ezt fejezte ki a Bolond Istók Miklós napjára megjelenő rajza: ezen Tisza püspöki öltözetben belép egy szobába, ahol a magyar koronát viselő nő jelképezi a nemzetet, az ellenzéki politikusok mint gyermekek örvendezve fogadják a Mikulást és az ajándékba hozott almákat, vagyis a parlamenti békét. A képaláírás megállapítja: *„Nem hiába dühöng a háború réme / Megvan a gyümölcse: parlamenti béke."*[101]

94. *Kormányváltozás.* Kakas Márton, 1913. június 15.
95. Buzinkay: *A komor, rettegett lovag,* 300.
96. *A vérpadon.* Bolond Istók, 1913. november 16.
97. *Dunaparti gyilkosság.* Bolond Istók, 1914. január 18.
98. *Az anatómus.* Kakas Márton, 1914. február 1.
99. *Békeszerzés.* Bolond Istók, 1914. január 11.
100. *A bécsi ravatalnál.* Bolond Istók, 1914. július 5.
101. *Mit hoz a Mikulás?* Bolond Istók, 1914. december 6.

Ez az élclap ugyanakkor tovább is ment, hiszen a jelek szerint a szerkesztőség az első háborús években értékelte a kormányfő helytállását, ami ahhoz a szokatlan jelenséghez is elvezetett, hogy személyét kifejezetten pozitív összefüggésben ábrázoló karikatúrákat is megjelentettek. Ebben komoly szerepet játszhatott, hogy a miniszterelnök személyes tekintélyének köszönhetően erősödött a magyar befolyás a bécsi birodalmi központban, így például Tiszának komoly szerepe volt Leopold Berchtold gróf közös külügyminiszter leváltásában és utódjának, Burián Istvánnak a kinevezésében. A Bolond Istók karikatúráján a bécsi külügyminisztérium udvara katonai táborként látható, ahol Burián felül a lóra, miután Berchtold leesett róla. A kép szélén Tisza jelenik meg tekintélyszemélyként, aki lovászmesterként figyeli az eseményeket.[102] A közvéleményt időközben egyre jobban foglalkoztatták a hadiszállítók botrányai, a korrupciós esetek: sok hír szólt arról, hogy az állami megrendelésekből gyorsan meggazdagodó vállalkozók nem megfelelő minőségű áruk szállításával nehezítették az életet a fronton és a hátországban.[103] A Bolond Istók kezdetben ezt a közhangulatot sem használta ki támadásra, sőt azt sugallta, hogy a kormányfő erélyes intézkedésekkel képes lesz helyreállítani a rendet: az élclap karikatúráján Tisza kocsisként akasztófaköteleket szállít a fogházba. A képaláírás szerint „*Az országgyűlés is felcsap szállítónak: kötelet szállít a csaló szállítók részére.*"[104]

A Borsszem Jankóban a világháború kitörése után Tisza alakja hosszabb időre majdhogynem teljesen eltűnt a rajzokról, majd 1915 elején egy propagandisztikus képen jelent meg újra: ezen katonai egyenruhában látható, amint magányosan áll a havas Kárpátokban a magyar határt jelző kőnél.[105] A rajzhoz tartozó vers még egyértelműbben fejezi ki az üzenetet: Tisza a nemzet vezérévé emelkedett, teljesítménye csak a magyarság legnagyobbjaiéhoz mérhető.

„Ne féljetek, hogy meleg vérünk
Hiába foly[ik] *a csatatérre:*
Tisza a nemzet vezére.
A dicsőség a mi testvérünk.
Bitang jószág nem lesz nevünk most,
Bő aratást hoz szent hevünk most.
Van új Széchenyink, új Deákunk,

102. *A bécsi Ballplatz udvarán.* Bolond Istók, 1915. január 24.
103. Bihari Péter: *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán.* Budapest, 2008, Napvilág, 105.
104. *A legújabb szállító.* Bolond Istók, 1915. április 25.
105. *A magyar őrszem.* Borszem Jankó, 1915. január 10.

S ha kell, hát lángszavú Kossuth;
Előbb az ellenen áll bosszút!
Aztán a rossz ármányra vágunk,
Sárkányfeje hogy ki ne nőjön,
A nép e nagy munkára jöjjön.
Az őrület konok körére
Lecsap a magyar, ősi csákány,
Ma Tisza a nemzet vezére!"[106]

gr. T–a P–a. (r. t. elnök, saldo mortale körben.) Hogy állanak a papírok?
Mentők. Nem állanak, hanem repülnek lefelé.
gr. T–a P–a. Akkor hát én is repülök! (Mentők felfogják a kompatibilis mentőponyvába és lepedőben viszik haza).

A lelkesedés azonban nem bizonyult tartósnak. A háborús áldozatok, az ellátási zavarok, majd a belpolitikai viták kiújulása – legalábbis a függetlenségi orgánumokban – kihatott a miniszterelnök megítélésére is. A közvélemény elégedetlenkedett a mezőgazdasági termékek elosztásával, úgy vélve, hogy Ausztria indokolatlanul sok magyar élelmiszert kap.[107] A Bolond Istók rajzán Tisza hússal eteti a kétfejű sast, amit a magyar turul bánatosan szemlél: „*A turulmadárnak csőre újra koppan / A kétfejű gyomra mindent felfal nyomban.*"[108] A parlamenti ellenzék elsősorban a választójog kiterjesztésének ígéretével talált fogást Tiszán, amit ő elvi alapon következetesen ellenzett – ám véleménye egyre kevésbé volt tartható a közvélemény szemében, amely indokoltnak tartotta volna a komoly véráldozatot hozó egyszerű emberek tömegeinek politikai nagykorúsítását. A kormányfő szorult helyzetét fejezi ki a Bolond Istók rajza, amelyen Szent István palástja mögött akar elbújni a dühös, husángokkal felfegyverkezett politikusok elől.[109] 1917 júniusában, a miniszterelnöki pozícióról való távozása után pedig az élclap úgy állította be az eseményeket, mint egy korrupt politikai érdekszövetkezet bukását: Tisza itt a bibliai aranyborjúként, az anyagi javak jelképeként jelenik meg, akit hívei a vállukon hordoznak. Az új kormányfő, Esterházy Móric viszont le-

106. *Tisza István.* Borszem Jankó, 1915. január 10.
107. Bihari: *I. m.,* 119.
108. *Osztrák falánkság.* Bolond Istók, 1917. március 4.
109. *Felséges búvóhely.* Bolond Istók, 1917. április 22.

dönti a szobrot, *„melyet nem önzetlenül imádtak annyian hosszú időn keresztül”*.[110] A függetlenségi lap tehát újra a háború előtti Tisza-képhez kanyarodott vissza.

* * *

Az élclapokban hagyománnyá vált, hogy a kiemelkedő közéleti szereplőkről haláluk alkalmából rövid, ünnepélyes, komoly hangvételű verssel emlékezzenek meg. Tisza István végzete rendkívüli volt, hiszen – elsőként és egyetlenként a magyar kormányfők közül – merénylet következtében hunyt el. A világháború elveszett, a Monarchia felbomlott, kitört az őszirózsás forradalom. A rendkívüli események ellenére a három vizsgált élclap (a Kakas Márton 1914-ben jelent meg utoljára) közül kettő, a Herkó Páter és a Borsszem Jankó ragaszkodott a régi tradícióhoz, és megemlékezett Tiszáról. A két szöveg jól tükrözi azt a szélsőséges megosztottságot, amely a politikus megítélését az élclapok világában (is) övezte. A Herkó Páter versírója (maga a szerkesztő, Markos Gyula katolikus pap) legfeljebb csak formálisan tett eleget a minden halottnak kijáró tisztelet kívánalmainak, és a magyar függetlenségi eszme konok ellenzőjeként, ellenségként búcsúztatta az elhunytat:

„Ki „golyót s kötelet” ígért nemzetének / Annak élete ma golyóval ért véget.
S mert holtakról semmit, avagy csak jót lehet: / Megbocsátjuk neki most már a – kötelet.
»Részeg illúziók« baljós áldozata / Nyugodj most már békén! Független a haza.”[111]

A Borsszem Jankó emlékverse is rendhagyó, hiszen ez (a Tisza iránt igen ellenséges Ady Endre egy versének címét kölcsönözve) a *Krónikás ének* 1918-ból címet viseli, és meg sem említi az elhunyt nevét.

„Volt egy magyar. Kemény volt, marcona. / A neve átok volt és forró harsona.
Amerre járt, a nyugvó sem nyugodt / Gyűlölt, rajongott: róla mindenki tudott.
Zászlók lobogták nyári őrületben / Kürtök dalolták hörgő ütközetben.
Egy nép hurcolta szíve rejtekén / Egy nép tegezte cimborás nevén.
S hogy minden égi jel komorra állt: / Egy nép dörögte rá a sorshalált.

110. *A ledöntött aranyborjú.* Bolond Istók, 1917. június 24.
111. Markos Gyula: *Tisza.* Herkó Páter, 1918. november (XXVI. évfolyam 42. sz.)

Vad őszi estén árva lett s szegény, / De három puska látta: úr maradt, kemény.
Nem mennydörögték gyászát üstdobok / De görcsbe rándult százezer torok.
Megengesztelten szólt a Végzet: / Harag vitéze, hősül végezett!
A zordon gálya ment a bús vízen / S egy nép fölérzett: férfiút viszen."[112]

Lendvai István költeménye – összhangban a Borsszem Jankó által közvetített képpel – a politikus nagyságát, rendkívüliségét hangsúlyozza, így a két világháború közötti Tisza-kultusz egyik előfutáraként tekinthetünk rá.

ÖSSZEGZÉS

A Tisza Istvánról szóló karikatúrák elemzése megerősíti azt a felfogást, miszerint megítélése saját korában szélsőségesen polarizált volt. Gratz Gusztáv sokat idézett meglátása szerint: „*1867 óta alig volt Magyarországon államférfiú, akit az egyik oldalon annyira imádtak, a másikon annyira gyűlöltek volna.*"[113]

Az a feltevés azonban nem igazolódott, hogy ellenfelei – jelen esetben tehát a három ellenzéki élclap alkotói – minden esetben egyértelműen egyneműnek, tömbszerűen ellenségesnek találták volna alakját.[114] A három lap között jól érzékelhetők a fokozati különbségek: a legtöbb esetben a leginkább elutasító a politikussal szemben nem csupán politikai, hanem felekezeti-világnézeti okokból is erősen elfogult Herkó Páter volt, ezt követi a Bolond Istók, majd a politika iránt kevésbé élénken érdeklődő Kakas Márton. De az egyes lapok Tisza-képe időbeni egyenetlenségeket is mutat. A legintenzívebb elutasítás, amely a Herkó Páter (és alkalmanként a Bolond Istók) esetében egészen a gyűlöletkeltésig terjedt, a parlamenti krízisek idején, elsősorban az 1904–1905-ös és az 1912-es válság időszakában jelentkezett. A függetlenségi élclapok felfogásának közös jellemzője, hogy a gyűlölt Bécs kiszolgálójának, a nemzeti törekvések elárulójának láttatták Tiszát, aki libériás inasként vagy csuklyás hóhérként teljesíti az idegen elvárásokat; alakjának megjelenítésekor gyakran éltek a vizuális degradálás eszközeivel. Ugyanakkor nyugalmi periódusokkal is találkozhatunk, sőt, a világháború egy rövid időszakában a Bolond Istók kifejezetten elismerő volt a kormányfő személyével szemben.

112. Lendvai István: *Krónikás ének 1928-ból.* Borszem Jankó, 1918. november 10.
113. Gratz: *I. m.*, 31–32.
114. Buzinkay: *A komor, rettegett lova*[illegible]

Buzinkay Géza idézett tanulmányában nagyon is indokoltan hívta fel arra a figyelmet, hogy a karikatúrák „*a távoli, szeretet- és kapcsolathiányos*" Tiszát jelenítették meg.[115] A távolság fogalma ugyanakkor nem feltétlenül jelentett hátrányos képzettársítást, hiszen a függetlenségi élclapok a politikust sokszor ábrázolták kívülállónak, ellenségesnek, veszélyesnek, gyakran állították be erőszakosnak, de erejét és befolyását nem tagadták. (A Borszem Jankó pedig számtalanszor hangsúlyozta a szabadelvűek kimagasló vezetőjének személyes erényeit.) Ez pedig nagyon is összhangban állt azzal a képpel, amit Tisza önmagáról sugárzott környezete felé: „*viselkedésével azt sugallta, hogy ellenfeleit levegőnek nézi, gyűlölködésük nem ér fel az ő magasságába*".[116] A függetlenségi élclapok karikatúrái tehát ugyan többnyire nem nevettettek meg, de sokszor mégis az erő és kiemelkedő nagyság imázsát közvetítették Tiszáról – azt a tulajdonságot, amelyben Kárpáti Aurél szerint az igazi karikatúra gyökerezik.[117]

115. *Uo.,* 304.
116. Ifj. BerténYi: *I. m.,* 41.
117. Kárpáti Aurél: *Mi a karikatúra? Új Idők,* 1941. november 23., 626.